

2. ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮਾਂ

ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਲ੍ਹ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਰੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੁਕਾਣ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰਜੀਤ ਦੀ ਮਾਂ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਭੈਣ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਇਹ ਮੁਕਾਣ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਬੜੇ ਕੜਾਕੇ ਦਾ ਸਿਆਪਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤਾਏ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੰਧ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਘਰ ਤੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਜਾਂ ਮੰਜੇ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਘਰ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਤਾਏ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਚਰਨਜੀਤ ਜੋ ਬਾਹਰ ਕਿਧਰੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ-ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਿਆਪੇ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਗਰਮ ਆ ਹੋਇਆ।

ਸਿਆਪੇ ਦਾ ਰੋਣ ਸਾਧਾਰਣ ਹੀ ਹਿਰਦਾ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਆਪੇ ਵਿਚ ਗੁਰਜੀਤ ਦੀ ਮਾਂ ਤੇ ਮਾਸੀ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਜਾਣੇ ਝੱਲੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਚਰਨਜੀਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਤੁਰੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਭੁੱਬ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣਾ ਮਸਾਂ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਕ ਦਮ ਚਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ, ਗੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਨੂੰ ਇਕ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਮਹੀਨਾ ਖੰਡ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚਰਨਜੀਤ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਭਰਤੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਜੀਤ ਦੀ ਉਮਰ ਹਾਲੇ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਕੱਦ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਡੁਲ੍ਹਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਭਰਤੀ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਨੀ ਸਾਲ ਦਾ ਆਖ ਕੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਉਮਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚਰਨਜੀਤ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਵਾਲੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਬਾਲਗ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਦਾ ਗੁਰਜੀਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਘਰ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਸ ਕੁ ਘੁਮਾਂ ਭੋਇ ਹੈ ਸੀ। ਪਰ ਕੰਮ ਕੁਝ ਖੁਚਲਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀ ਸਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਨ ਤੇ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੁਰਜੀਤ ਆਪ ਦਸਵੀਂ ਫ਼ੇਲ ਹੋ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨੋਂ ਹਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਹਾਲੀ ਖੇਤ ਦੇ ਕੰਮ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਹਟਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਫ਼ੈਦ-ਪੋਸ਼ ਬਣਨ ਦੀ ਤਾਘ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਟੱਬਰ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀ ਉਪਜ ਗੁਰਜੀਤ ਖੇਤੀ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਗੁਰਜੀਤ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਭੋਇ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਕਿਰਸਾਣ ਨੂੰ ਵਟਾਈ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਟੱਬਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਕੁਝ ਵਧ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਸੁੱਕਾ ਸੋਹੜਾ ਖਾ ਖੁਆ ਕੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦਸ-ਦਸ ਜਮਾਤਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਸਫ਼ੈਦ-ਪੋਸ਼ ਕੰਮ ਜੋਗੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਜੇ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਫ਼ੀਕ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾ ਦੇਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਕਰਮ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤਾਂ ਬਝਦਾ ਸੀ ਜੇ ਗੁਰਜੀਤ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰਜੀਤ ਬਿਨਾਂ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਮੁੜ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਲੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਭਰਤੀ ਵਾਲੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨੇ ਪਾਸੇ

ਨਿਹੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਉਮਰ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਭਰਤੀ ਵਾਲਾ ਅਫਸਰ ਵੀ ਸੱਚਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਲਟ ਇਕ ਨਾਬਾਲਗ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭਰਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵੀ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਲੋਕ-ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਮਾਣ ਮਾਪ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤਾਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕਲੇਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਚਰਨਜੀਤ ਉਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਵੀ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। “ਚਾਚੀ ਕਿਉਂ ਇਤਨਾ ਕਲੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਐਂ?” ਉਸ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ। “ਗੁਰਜੀਤ ਤੋਂ ਤਕੜੀ ਹੋ ਕੇ ਖੇਤੀ ਕਰਵਾ। ਅੱਜ ਕਲ ਭਾ ਏਡੇ ਸੋਹਣੇ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ!”

ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਤੇ ਚਰਨਜੀਤ ਮੰਨ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿਆਣੀ ਸੀ।

“ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਭਰਤੀ ਦਾ ਦਿਨ ਆਉਂਦੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਊਂ ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਆਊਂ,” ਚਰਨਜੀਤ ਨੇ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਜੀਤ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਸੁਝਾਉ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਭਰਤੀ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਅੱਜ ਉਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਲੋਕ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਸੁਪਨੇ ਧੂੰਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਪਲ ਦੇ ਪਲ ਲਈ, ਚਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਉੱਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕੀਤਾ, “ਓਦੋਂ ਤੂੰ ਰੋਂਦੀ ਸੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਅੱਜ ਉਸ ਭਰਤੀ ਦੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਰੋਨੀ ਐਂ। ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਏਵੇਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।”

ਪਰ ਝਟ ਹੀ ਚਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਅਨਿਆਇ ਤੇ ਅਨਰਥ ਦੀ ਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਵੇ ਪੁੱਤ! ਗੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੱਤੀ ਨੇ ਆਪ ਧੱਕਿਆ। ਭਰਤੀ ਵਾਲੇ ਅਫਸਰ ਨੇ ਉਮਰੋਂ ਛੋਟਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਪਾਪਣ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਝੂਠ ਬੁਲਾਇਆ, ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵੱਧ ਦੱਸੀ ਤੇ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚਦੀ ਆਂ ਮੈਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸ ਝੂਠ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਐ।” ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਧਾਹ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਚਰਨਜੀਤ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਉਦਾਲੇ ਬਾਂਹ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁਟ ਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਹੋਵੇ।

“ਨਹੀਂ, ਚਾਚੀ, ਤੇਰਾ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਨਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਕੋਈ ਪਾਪ ਲੈ। ਸੱਚੀ ਜਾਣੇ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਗੁਰਜੀਤ ਦੀ ਜਾਨ ਦੇਸ ਦੀ ਵੇਦੀ ਉੱਤੇ ਬਲੀ ਲੈਣੀ ਸੀ। ਗੁਰਜੀਤ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲਿਐ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਿਰ ਕਰਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਐ। ਤੂੰ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਹਿਣੇਦਾਰ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈਂ। ਦਿਲ ਤਕੜਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਅਮਰ ਜਾਣ। ਗੁਰਜੀਤ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਫਲ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਿਲਿਆ ਹੀ ਹੈ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੂਗਾ। ਮੇਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੂਗਾ।”

“ਹਾਂ ਪੁੱਤ ਹੁਣ, ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਏਵੇਂ ਸਮਝ ਕੇ ਹੋਊ। ਏਸ ਮਨ ਨੂੰ ਇਉਂ ਹੀ ਧਰਵਾਸ ਦੇਣਾ ਪਊ ਬਈ ਪੁੱਤ ਦੀ ਜਾਨ ਦੇਸ ਦੇ ਕੰਮ ਆ ਗਈ। ਪਰ ਪੁੱਤ ਹਾਲੇ ਘਾ ਬਹੁਤਾ ਸੱਜਰਾ ਏ। ਹਾਲੇ ਇਉਂ ਆਖ ਕੇ ਪੀੜ ਘਟਦੀ ਨਹੀਂ।”

“ਠੀਕ ਹੈ, ਚਾਚੀ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੀ ਐ। ਤੂੰ ਆਪ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਦੀ ਐਂ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਜਾਈਂ ਕਲੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਂਗੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਜਿਗਰਾ

ਦਿਖਾਵੇਂਗੀ।”

“ਏਵੇਂ ਕਰੂੰਗੀ, ਪੁੱਤ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਜਰਮਨ ਤਾਂ ਲੜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਉਹ ਵੱਡੇ ਰਾਜ ਸੀ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੇਸ ਖੋਹਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਕੀ ਖੋਹਣੇ ਜੀਹਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਇਹ ਲੜਦੇ ਐ ?”

“ਇਹੋ ਕਸ਼ਮੀਰ ਚਾਚੀ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਹੀ ਝਗੜਾ ਤਾਂ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਾਥੋਂ ਇਹਨੂੰ ਖੋਹਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ।”

“ਪਰ ਪੁੱਤ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੀ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੇ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ।”

“ਉਹ ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ ਚਾਚੀ।”

“ਵੇ ਪੁੱਤ ਤੂੰ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਛੋਟਾ ਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਧੰਨੇ ਕਿਆਂ ਦਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿਹੁੰ ਕਤਲ ਹੋਇਆ। ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ। ਗੁਰਜੀਤ ਓਦੋਂ ਮੇਰੀ ਗੋਦੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਉਹ ਕਤਲ ਕਾਹਤੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ?”

“ਕਾਹਤੋਂ, ਚਾਚੀ ? ਕਹਿੰਦੇ ਐ ਕੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸੀ।” ਚਰਨਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੱਸੀ।

“ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਵੀ ਕਾਹਦਾ ਝਗੜਾ ਸੀ, ਪੁੱਤ ? ਐਵੇਂ ਚਹੁੰ ਪੰਜਾਂ ਸਿਆੜਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸੀ। ਇਕ ਧਿਰ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਸਾਡੀ ਵੱਟ ਤੁਸੀਂ ਧੱਕ ਕੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਐ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪੰਜ ਸਿਆੜ ਦੱਬ ਲਏ ਨੇ। ਤੇ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਇਹ ਮੰਨਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।”

“ਬੱਸ; ਏਨੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਹ ਨੌਬਤ ਪਹੁੰਚੀ” ਚਰਨਜੀਤ ਨੇ ਸੱਚੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ।

“ਏਦੂ ਵੀ ਘੱਟ ਤੋਂ, ਪੁੱਤ ! ਲਹਿਣੇ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਇਹ ਵੱਟ ਏਥੇ ਈ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਦੂਜੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਜੋ ਥੋਡੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਏਨੀ ਸਾਡੇ ਵਲ ਕਰ ਲਓ। ਪਰ ਧੰਨੇ ਕੇ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਅੰਤ ਗੱਲ ਲੜਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿਹੁੰ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦਾ ਮਸਾਂ ਹੋਊ ਜਿਹੜਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੇ ਲਸ ਲਸ ਕਰਦੀ ਬਹੂ ਨੂੰ ਰੰਡੀ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋ ਨਿਆਣੇ ਵਿਲਕਦੇ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਸੁਖ ਨਾਲ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਨੇ ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਈ ਐ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਹੜੀ ਆ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਸਿਆੜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਓ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।”

“ਆਹੋ, ਚਾਚੀ, ਇਕ ਧਿਰ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦੀ ਐ ? ਸਾਡੇ ਸਰਗਵਾਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਕਦੋਂ ਦੇ ਕੂਕਦੇ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਬਈ ਆਪਾਂ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਈਏ, ਪਰ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਨਾ ਮੰਨੀ।”

“ਹੋਣੀ ਅਟੱਲ ਐ, ਪੁੱਤ”, ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਭੁੱਬ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਪਈ।

ਅਭਿਆਸ-ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ?
2. ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਗੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ?
3. ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ?
4. ਚਰਨਜੀਤ ਆਪਣੀ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਕਿਵੇਂ ਧਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ?
5. ਕਹਾਣੀ 'ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮਾਂ' ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚਕਾਰ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?
6. ਚਾਚੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਕਤਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ?
7. 'ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮਾਂ' ਕਹਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ?

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਨਾਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਾਸੀਆਗਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰਾਸਦਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ 'ਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਰੀਬ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਦਲਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੀਰ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਤੁਲ ਬੈਠਦਾ ਹੋਵੇ। 'ਕੋਈ ਇਕ ਸਵਾਰ' ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਦਾ ਪੁਖਤਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤਹਿ, ਤੱਕ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦਾ ਜਨਮ 2 ਦਸੰਬਰ 1920 ਈ. ਵਿਚ ਬੱਸੀ ਪਠਾਣਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਤੱਕ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਕਿੱਤੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੁਤੰਤਰ ਲੇਖਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ। ਧੀਰ ਨੇ ਕਾਵਿ, ਨਾਵਲ, ਅਨੁਵਾਦਕ, ਸੰਪਾਦਕ ਆਦਿ ਪੱਖੋਂ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਅਜ਼ਮਾਈ। ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ 'ਪੱਖੀ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁਰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ 8 ਫ਼ਰਵਰੀ 2010 ਨੂੰ ਹੋਈ।

'ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਛਾਂ', 'ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੱਕ', 'ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ', 'ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਗਲਾਸ', 'ਪੱਖੀ' ਆਦਿ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਆਰਥਕ ਸਮਾਜਕ ਵਿਤਕਰੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹਨ। ਸਾਹਸਪੂਰਨ-ਸੰਘਰਸ਼ੀਲ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਵਿਅੰਗ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਚਿਤਰਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉੱਘੜਵੇਂ ਕਲਾਤਮਕ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ, ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ 'ਕੋਈ ਇੱਕ ਸਵਾਰ' ਹਥਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।